

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации. Монография / Алла Дмитриевна Белова. – К.: Логос, 2003. – 300 с.
2. Князева Е. Н. Саморефлективная синергетика / Елена Николаевна Князева // Вопросы философии. – 2001. – № 10. – С. 99-113.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
4. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова. Монографія / Олена Олександрівна Семенець. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.
5. Цикин В. А. Синергетика как постклассическая трансформация научного знания / В. А. Цикин // Філософські науки: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. конф. «Філософські проблеми синергетики: пост класична трансформація наукового знання». – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. – С. 18-25.

УДК 821.02/04

*Дергач Д.В.
(Київ, Україна)*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ СЛОВОТВІР У СВІТЛІ ІДЕЙ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ: НАУКОВІ СТУДІЇ Л. КУДРЯВЦЕВОЇ

У статті проаналізовано науковий пошук лінгвістів Київської історико-філологічної школи, пов'язаний із дослідженням природи та специфіки лексико-семантичного словотвору. Акцент зроблено на розвиток філологічного знання в цій галузі, з увагою на продовження авторитетних традицій і перспективи подальших дериватологічних досліджень.

Ключові слова: *лексико-семантичний словотвір, дериваційна метафора, метафоризація, метонімізація, синхронія.*

The article deals with the problem of analysis of scientific investigations, made by Kyiv historical and philological school's linguists in the sphere of lexical and semantic word creation. The accent is made on the development of the philological science in such sphere, according to the well-known tradition and perspective future studies.

Key words: *lexical and semantic word creation, derivative metaphor, metaphORIZATION, metonymization, synchronism.*

В статье проанализированы научные исследования лингвистов Киевской историко-филологической школы, связанные с природой и спецификой лексико-семантического словообразования. Акцент сделан на развитие филологического знания в этой отрасли, в аспекте продолжения авторитетных традиций и перспективы дальнейших дериватологических исследований.

Ключевые слова: *лексико-семантическое словообразование, деривационная метафора, метафоризация, метонимизация, синхрония.*

© Дергач Д.В., 2011

У сучасній лінгвістичній науці спостерігається активна тенденція до наукового опису комунікативних можливостей мови, пов'язана, передусім, із зацікавленістю функціональними потенціями, перспективами валентності її одиниць, що в результаті відображається зокрема в процесах неосемантизації слова.

Зважаючи на особливості сучасного світу, цілком об'єктивною є реалізація динамічного ресурсу лінгвальних знаків, відтвореного в різних за своєю природою трансформаціях їх структури та значення. В першу чергу, йдеться про деривацію, природа якої спрямована на забезпечення еволюційного розвитку мови та її одиниць. Зрозумілою в такому разі є й позиція лінгвістів, у фаховому пошуку яких все частіше й частіше об'єктивується проблема саме лексико-семантичного словотвору в аспекті його впливу на комунікативні, функціональні характеристики мови. Останнім часом розробляються питання місця словотвору серед мовних засобів вираження експресії, семантичної деривації як новітнього підходу до тлумачення процесів зміни значення слів, лінгвістичного статусу оказіональної деривації, природи та типології відомітих утворень у сучасних медійних текстах та ін.

Загалом неприхований інтерес до деривації з боку сучасних науковців багатьох лінгвістичних шкіл, зокрема Київської, Одеської, Дніпропетровської та ін., проектується на наявні в історії науки традиції розуміння процесу деривації, що базувалися на антиетичних підходах.

Відомим у мовознавстві є той факт, що принципи лексико-семантичного словотвору як окремого типу деривації були обґрунтовані Л. Щербою лише в 1928 р. Позиція авторитетного філолога була підтримана багатьма відомими науковцями, серед яких: В. Виноградов, М. Шанський, Ю. Апресян, Д. Шмельов, Ю. Карпенко, І. Ковалик та ін. Зокрема, В. Виноградов названий процес розумів у контексті «переосмислення давніших слів, формування омонімів шляхом поділу одного слова на два» [1: 44]. М. Шанський, у свою чергу, стверджував, що «внаслідок лексико-семантичного способу словотвору фонетично нові слова не творяться – новими лексико-граматичними ознаками наділяється вже відомий звуковий комплекс. У структурному відношенні та за своїми граматичними ознаками утворені цим способом слова цілком можуть бути новими одиницями» [2: 256-257]. На підтвердження цієї тези доцільно згадати думку й І. Ковалика щодо результату лексико-семантичної деривації – «утворення нової лексемної одиниці, відмінної структурно і семантично від твірного слова» [3: 15].

У свою чергу, мовознавці наступних поколінь, Л. Кудрявцева, О. Тараненко, О. Стишов, Т. Стасюк та ін., розвивають названі вище ідеї в колі модерних підходів до вивчення деривації, зокрема лексико-семантичної, не як явища, а як процесу, з особливою увагою до причин та специфіки його реалізації і, що головне, – результатів. Визначаючи конотацію чи переосмислення значення похідним утворенням, в такому разі не можна не погодитися з думками модерних дослідників про те, що деривація – «це процес або результат утворення в мові будь-якого вторинного знака, який може бути пояснений за допомогою вихідної одиниці» [4: 64], а «поява нового лексико-семантичного варіанту, так само як і утворення нового слова, за своєю сутністю є номінативним актом», а отже, «ґрунтується на співвіднесенні імені з денотатом» [5: 140-144].

Вагомою при такій постановці питання є теза про те, що при лексико-семантичному словотворі не застосовуються формально структурні засоби словотворення, а форман-

том вважається зміна семантики. Відсутність конкретного форманта для утворення похідного слова в цьому випадку сприяє перенесенню основного акценту з рівня граматики на рівень семантики, що зумовлює, передусім, появу нових конотацій, генетично пов'язаних із структурно-значеннєвими домінантами твірного слова. Це, на наш погляд, дозволяє говорити про номінативний аспект словотворення і розглядати, таким чином, лексико-семантичний словотвір у межах номінативної деривації, на чому наголошували мовознавці різних наукових шкіл: «семантика одиниць, отриманих таким шляхом, суттєво відрізняється від результату власне словотворення» [6: 79], у свою чергу поява нового значення, не пов'язана з матеріальним перетворенням слова, безсумнівно, є компетенцією деривації.

Будучи пов'язаним зі складними, прихованими у внутрішній формі слова процесами зміни семантики слова, набуття ним додаткових конотацій, вторинних номінацій, переосмислень, часто функціонально реалізованих у різних контекстах, лексико-семантичний словотвір, особливо в мас-медійному полі, не зважає на його формальне переформатування, що спирається на появу нового афікса і призводить до зміни категоріальних характеристик. Важливішою в цьому випадку є проблема типології семантичних перетворень.

Так, показовою, на нашу думку, є концепція московської дослідниці А. Залізняка, яка справила певний вплив на розвиток ідей у Київській філологічній школі, пов'язаних зі значенням мовних одиниць і його трансформацією як результату лексико-семантичного словотворення. Вона розглядає семантичну деривацію як «відношення семантичної похідності, що пов'язують між собою різні значення одного слова на рівні синхронної полісемії, і відношень між значеннями слова в різні моменти його розвитку». Спираючись на ідеї Е. Бенвеніста, О. Трубочова та ін. щодо створення «Словника семантичних переходів», дослідник пропонує розглядати характер цих мовних процесів у контексті структури «Каталогу семантичних переходів». Згідно запропонованої концепції А. Залізняка, каталог, спрямований на реалізацію суто фактографічної мети, повинен систематизувати вже встановлені факти семантичної деривації, без будь-яких пояснень і класифікацій причин і механізмів їх функціонування. Таким чином, пропонується створення лише інформаційної бази для проведення різного роду лінгвістичних експериментів, пов'язаних зі знаходженням необхідного, логічно обґрунтованого семантичного критерія реконструкції, побудовою семантичної типології на основі виявлення найбільш стійких семантичних співвідношень на матеріалі декількох мов, виявленням фактів семантичного калькування, що з плином часу породжує процеси запозичення значень, їх відтінків тощо [7].

Загалом дослідниками були встановлені лише механізми такого типу семантичної модифікації: звуження і розширення значення, розвиток від більш конкретного до більш абстрактного і, навпаки, додавання й опущення семантичних компонентів та ін. Найбільш продуктивними моделями формування нових лексико-семантичних варіантів, на слухне переконання відомих київських лінгвістів Л. Кудрявцевої, О. Тараненка та ін., можна вважати метафору та метонімію. Відтак використання вже існуючої лексики для найменування нового об'єкта дійсності зумовлене певними асоціативними зв'язками між різними референтами. Метафора, отже, оперує образно-асоціативною подібністю, що притаманна лише цьому типу модифікації значення. Образ, що лежить у її основі,

виявляє ознаку або ряд ознак, які є релевантними для створення нового значення і слугують посередниками між вихідним та метафоричним семантичними компонентами.

Тенденцію, пов'язану з появою такого типу найменування, що спостерігається останнім часом, можна пояснити тим, що в мові активно використовуються словотвірні засоби для утворення метафоричних номінацій як наслідку активних процесів семантичного переосмислення, метафоричної деривації, яку, зважаючи на її природу, доцільно розглядати як складову частину лексико-семантичного способу словотвору.

Термін «метафорична деривація» активно та послідовно використовує у своїх працях і Л. Кудрявцева, яка продовжує авторитетні в мовознавстві традиції В. фон Гумбольдта, О. Потебні щодо розуміння мови як діяльності, зважаючи на те, що лексико-семантична система мови характеризується динамізмом, а епідігматичні відношення (парадигматичні та синтагматичні) мають системотвірний характер. Процес метафоричної деривації Л. Кудрявцева розглядає в контексті лексико-семантичного словотворення, що «характеризується внутріпарадигматичними відношеннями вихідної і результативної одиниць» [8: 103]. За словами дослідниці, результатом таких процесів на рівні семантики слова є набуття ними образного й емоційно-експресивного компонентів, пов'язаних, у першу чергу, з «характеризуючими й оцінними елементами, що дозволяє не лише зіставляти, порівнювати, але й оцінювати явища навколишнього світу» [9: 77].

Загалом Л. Кудрявцева, аналізуючи природу та специфіку метафоризації, розрізняє 4 моделі її реалізації, серед яких, на нашу думку, важливо звернути увагу на функціональну й асоціативну метафоризації. Перша пов'язана з виявленням прихованою семою функціонального компонента значення в структурі семантичного деривата, друга – з наявністю асоціативної ознаки, пов'язаної зі словом у його первісному значенні. Така ознака, на слушне переконання Л. Кудрявцевої, може сприйматися закономірно носіями мови, а в інших випадках необхідно обов'язково мотивувати асоціацію або створений асоціативний ряд, що в результаті дозволить аналізувати специфіку мовної картини світу певного простору й зробити відповідні висновки в конструктах лінгвоконцептології та лінгвокультурології.

Продовжуючи думку Л. Кудрявцевої, С. Шестакова визначає лексико-семантичні інновації в системі сучасної української номінації та стверджує, що дериваційна метафора – «процес творення нових найменувань, універсальний спосіб вторинної номінації, мета якого – формування нового лексичного значення для позначення нових реалій і поняття шляхом перенесення назви з уже відомих реалій на нові на підставі їх схожості за однією чи кількома ознаками ... Образ, який лежить в основі дериваційної метафори, відіграє роль внутрішньої форми з характерними саме для нього асоціаціями» [3: 30-31]. Особливо яскраво це виявляється у вже згадуваних текстах стилю масової інформації, позначених аспектами інформатизації, переконання, навіювання шляхом уяскравлення мовних одиниць, надання ним ознак атрибутивності, образності, емоційності, описовості тощо.

У такому разі, в контексті розгляду семантичних процесів у медійній сфері доцільно поряд із метафорою розглядати також метонімічну та перифрастичну лексико-семантичні деривації. Конструкції такого типу зумовлюють появу вторинних номінацій, як правило, експресивно забарвлених, утворених на основі суміжності названих об'єктів чи їх безпосередній схожості за різними класифікаційними ознаками. На цьому слушно зауважують також Л. Кудрявцева, О. Тараненко, О. Стишов та ін. Зокрема, Л. Кудрявцева

у своїй праці «Моделирование динамики словарного состава языка» [8; 9] поряд із метафоризацією серед процесів семантичної трансформації слова розглядає метонімізацію та конденсацію, що увиразнює стилістичну різноманітність шляхом передачі семантичної повноти в обмеженому формальному представленні. З іншого боку, О. Тараненко в монографічному дослідженні «Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы)» [10] класифікує семантичні процеси з урахуванням асоціативного характеру мислення, природи мови як знакової системи, розвиваючи, отже, теоретичні постулати психолінгвістики, лінгвосеміотики та ін. Так, мовознавець аналізує різнотипні процеси – власне семантичні (метафоризація, метонімізація), синтаксичні та контамінаційні (поєднання двох попередніх).

Названі різновиди семантичних перетворень слова, незважаючи на функціональну спорідненість, є досить відмінними за своєю природою і моделями переосмислення значення. Названа теза аргументується тим, що «мотивація метафори базується на окремих конкретних ознаках вихідного значення і через них пов'язана з усім змістом слова, а мотивація метонімії – суміжності предметів і явищ і пов'язується з вихідним значенням не окремими ознаками, а всім обсягом значення» [3: 32]. Проте Л. Мурзін вказував, що «метафора утворюється за принципом сполучення, поєднання речень, а метонімія – за принципом їх семантичного ущільнення» [11: 363]. Це пояснює кількісну перевагу функціонування зокрема в текстових структурах мас-медійної сфери саме метонімічних конструкцій, зумовлене її тяжінням до формально сконденсованих, але внутрішньо семантично смілих стилістичних виражальних засобів, на чому слушно зауважував О. Стишов [12].

Таким чином, структурований коментар наукового пошуку мовознавців із різних історико-філологічних шкіл, насамперед Київської, в галузі лексико-семантичної деривації засвідчив неабиякий дослідницький інтерес саме у вивченні мови в синхронії, що дозволяє аналізувати статичний / динамічний план внутрішньослівної парадигми з особливою увагою до екстралінгвальних зумовлених трансформацій мови, реалізованих зокрема в різних стилістичних конструкціях, утворених у результаті актуальної на сьогодні лексико-семантичної деривації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Русский язык / Виноградов В.В. – М., 1972. – 614 с.
2. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию / Шанский Н.М. – М., 1968. – 311 с.
3. Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Шестакова Світлана Олександрівна. – Х., 2002. – 241 с.
4. Кубрякова Е.С. Деривация, транспозиция, конверсия / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1974. - № 5. – С. 64-76.
5. Єнікєєва С.М. Синергетизм функціональної трансорієнтації лінгвальних знаків (на матеріалі сучасної англійської мови) / С.М. Єнікєєва // Вісник СумДУ. – 2006. - № 11. – Т. 2. – С. 43-51.
6. Никитевич В.М. Основы номинативной деривации / В.М. Никитевич. – Минск, 1985. – 157 с.

7. Зализняк А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии : проект «Каталога семантических переходов» / А. Зализняк // Вопросы языкознания. – 2001. - № 2. – С. 13-25.

8. Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка : [монография] / Кудрявцева Л.А. – К., 1993. – 280 с.

9. Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка : [монография] / Кудрявцева Л.А. – 2-е изд., испр. – К., 2004. – 208 с.

10. Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы) / Тараненко А.А. – К., 1989. – 256 с.

11. Мурзин Л.Н. Образование метафор и метонимий как результат деривации предложения (к постановке проблемы) / Л.Н. Мурзин // Актуальные проблемы лексикологии и лексикографии : Материалы IX зональной конференции кафедры русского языка. – Пермь, 1972. – С. 362-366.

12. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття : на матеріалі мови засобів масової інформації / Стишов О.А. – 2-ге вид., перероб. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

УДК 821.02/3.01

*Приходченко К.І.
(Донецьк, Україна)*

ОНОМАСТИЧНИЙ ПРОСТІР: ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ВЗАЄМВІДНОШЕННЯ МІЖ ВЛАСНИМИ І ЗАГАЛЬНИМИ НАЗВАМИ

В статті підноситься проблема теоретичного дослідження розвитку такої науки, як ономастика. Розглядаються термінологічні поняття «ономастична одиниця», «ономастична назва», «онім», «апелятив», «ономастична синонімія», «ономастикон». Робиться акцент на нерозв'язаних проблемах теоретичної ономастики, зокрема на відмінності ономастичних одиниць від інших шарів лексики.

Ключові слова: ономастичні назви, ономастичні одиниці, оніми, взаємовідношення між власними і загальними назвами, ономастопеї.

В статье поднимается проблема развития такой науки, как ономастика. Рассматриваются терминологические понятия «ономастическая единица», «ономастическое название», «оним», «апелятив», «ономастическая синонимия», «ономастикон». Делается акцент на нерешенных проблемах теоретической ономастики, в том числе на отличии ономастических единиц от других слоев лексики.

Ключевые слова: ономастические названия, ономастические единицы, онимы, взаимоотношения между именами собственными и именами нарицательными, ономастопеи.

The problem of development of such science, as onomastics, rises in the article. Terminology concepts «onomastic unit», «onomastic name», «onim», «apelyativ», «onomastic sinonimiya», «onomastikon» are examined. An accent is made on the unsolved problems of

© Приходченко К.І., 2011